

Kiełczewski, Dariusz

Aksjologiczne podstawy polityki ochrony środowiska

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 23, 229-244

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Kielczewski*

AKSJOLOGICZNE PODSTAWY POLITYKI OCHRONY ŚRODOWISKA

AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION POLICY

Przyjęcie określonej koncepcji polityki ochrony środowiska wiąże się z pewnym wyborem światopoglądowym: chodzi o to, na czym nam zależy w ochronie środowiska, dlaczego i dla ochrony jakich wartości takie działania powinny być podejmowane. W niniejszym artykule przedstawiono istotę relacji między aksjologią (teoria i praktyka wartości) a polityką ochrony środowiska zwracając uwagę głównie na bogactwo koncepcji, idei i różnorodności działań w tej sferze.

Związki między polityką i ochroną środowiska

O polityce można mówić w trzech znaczeniach:

- jako o całokształcie działań związanych z dążeniem do zdobycia i utrzymania władzy państwowej,
- jako o sztuce rządzenia, czyli kierowaniu sprawami publicznymi poprzez harmonizowanie różnorodnych, bardzo często sprzecznych dążeń oraz określanie i realizowanie celów rozwoju państwa,
- jako o programie lub kierunku działań państwa¹.

Podmiotem prowadzącym politykę jest każdy podmiot (instytucja, organizacja, grupa społeczna, jednostka), który stara się swoimi działaniami wpłynąć na tok spraw publicznych. Natomiast przedmiotem polityki jest każdy rodzaj spraw, których działalność polityczna dotyczy.

Ochrona środowiska jest przedmiotem polityki z kilku powodów. Pojawiło się zagrożenie środowiska przyrodniczego i wynikająca z niego świadomość ko-

* dr hab., profesor Uniwersytetu w Białymstoku

¹ A. Marszałek, *Podstawy nauki o polityce, państwie i prawie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa 2007.

nieczności podjęcia działań ochronnych. Wskutek tego powstała się grupa partii i ruchów politycznych, które podjęły problematykę ekologiczną. Nie stronią one od działań radykalnych takich, jak protesty i bojkoty ekologiczne oraz bezkompromisowe opinie na temat winy polityki państwa w doprowadzeniu do kryzysu środowiskowego. Władze publiczne zostały więc w ten sposób zmuszone do podjęcia polityki ochrony środowiska. Nagłośnienie tych spraw i wzrost zainteresowania nimi ze strony społeczeństwa spowodowały, że treści ekologiczne znalazły się także w programach politycznych pozostałych partii. W ten sposób polityka ekologiczna stała się przedmiotem zainteresowania wszystkich ugrupowań. Wiele problemów ekologicznych ma charakter międzynarodowy. Zanieczyszczenia nie znają granic państwowych, rzeki i akweny morskie często są wspólną własnością różnych krajów, istnieją też globalne wyzwania ekologiczne. Wynikające z uświadomienia tego faktu inicjatywy międzynarodowe w ochronie środowiska (konferencje, traktaty, działalność instytucji międzynarodowych), również okazują się znaczące, ponieważ wynikające z nich zobowiązania zmuszają państwo do uporządkowania polityki wewnętrznej w tej dziedzinie.

Konieczność prowadzenia polityki ochrony środowiska wynika też z faktu, że ochrona środowiska jest obowiązkiem powszechnym, co oznacza, że każdy powinien spełniać cele i wymogi z nim związane. Trudno jednak oczekiwać by wszyscy byli jednakowo zaangażowani w tę działalność. Ludzie mają w życiu różne cele i preferencje, a tym samym często zdarza się, że działają wbrew celom ochrony środowiska. Dlatego musi istnieć podmiot, który dba o to, by zachowanie osób fizycznych i przedsiębiorstw spełniało wymogi ochrony środowiska niezależnie od intencji tych, którzy ze środowiska korzystają. Jest to konieczne. Walory i zasoby środowiska są na ogół dostępne dla każdego i w dowolnej ilości, a więc są dobrami wspólnymi, o które zwykle nikt się nie troszczy zwłaszcza, że wiele niekorzystnych zmian w środowisku ujawnia się dopiero po pewnym czasie. Nie zawsze można więc przewidzieć negatywne skutki poszczególnych działań. Eksploatacja zasobów jest też zwykle źródłem dochodów, dlatego istnieje skłonność do bogacenia się kosztem jej przyspieszenia. Dlatego musi istnieć podmiot, który troszczy się o dobra wspólne oraz wyznacza dopuszczalne granice eksploatacji środowiska.

Polityka ochrony środowiska jest elementem składowym całokształtu procesów politycznych w państwie, a więc jej ostateczny kształt jest efektem odbywającej się w państwie gry politycznej².

Istnieją więc idee polityczne zawierające określone scenariusze polityki ochrony środowiska. Warunkują one to, jaka ostatecznie powstanie koncepcja tej polityki, hierarchia jej celów oraz ranga w ramach całokształtu celów politycznych. Zależy to od rozpowszechnionych ideologii politycznych, poziomu i kierunków rozwoju myśli politycznej, kultury politycznej obywateli i charakteru świadomości społecznej.

² L. W. Zacher, *Gry o przyszłe światy*, Warszawska Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2006.

Idee polityki ochrony środowiska reprezentowane są przez aktorów występujących na scenie politycznej, do których zalicza się:

- partie polityczne,
- ruchy i grupy społeczne,
- wyborców,
- media.

Reprezentują oni różne interesy polityczne, ekonomiczne i społeczne, różne idee oraz mają różne wpływy. Ostateczny kształt polityki ochrony środowiska staje się z tego powodu kompromisem uzyskanym pod wpływem ich zachowań, dążeń i powiązań między nimi³.

Sceną polityczną są:

- dotychczasowa polityka państwa i jej priorytety: można mówić o istnieniu ciągłości polityki państwa, a więc polityka ochrony środowiska musi znaleźć umiejscowienie w kontynuacji dotychczasowej polityki,
- prawo, które warunkuje możliwość realizacji celów i środków polityki,
- agendy państwowe i publiczne, od których zależy, czy idee i kierunki polityki będą realizowane i jaka będzie jakość tej polityki,
- działania i prawo międzynarodowe narzucające określone cele i kierunki polityki.

Rzeczywiście prowadzona polityka ochrony środowiska uzależniona jest zatem przede wszystkim do tego, jaka idea tej polityki znajduje się u jej podstaw, jakie propozycje światopoglądowe są reprezentowane w ramach wyborów dokonywanych w podejmowanych decyzjach. U podstaw polityki ochrony środowiska zawsze znajduje się jakaś aksjologia.

Pojęcie polityki ochrony środowiska

Jako politykę ochrony środowiska można określić składową polityki państwa, w ramach której zmierza się do realizacji celów związanych z ochroną środowiska, przede wszystkim do ochrony bieżącego stanu środowiska, racjonalnego użytkowania zasobów środowiska oraz przeciwdziałaniu jego degradacji. Polityka ochrony środowiska to także dziedzina badań naukowych dotycząca kierowania działalnością w zakresie ochrony środowiska, określająca jak organizować, planować i zarządzać procesami ochrony środowiska i jak te procesy włączyć w działalność społeczno- gospodarczą.

Podmiotem polityki ochrony środowiska jest państwo. Na poziomie centralnym są to centralne organy władzy, a na lokalnym terenowe organy władzy i samorządu terytorialnego. natomiast jej przedmiotem jest środowisko przyrodnicze

³ H. Lisicka, *Programy ochrony środowiska jako narzędzie polityki ochrony środowiska [w]: Koncepcji nastroje ochrony životního prostředí z pohledu práva*, materiały konferencyjne, Uniwersytet Králový, Praha 2003. (tekst jest dostępny na witrynie internetowej: www.cpsp.com/konference01/lisicka).

oraz jego odpowiednia jakość z punktu widzenia potrzeb biologicznych, psychospołecznych i gospodarczych.

Można wymienić pięć składowych polityki ochrony środowiska:

- ochronę środowiska przed zanieczyszczeniem,
- dążenie do poprawy stanu środowiska,
- użytkowanie zasobów środowiska,
- kształtowanie krajobrazu i ekosystemów,
- ochronę przyrody⁴.

Wymienia się politykę reaktywną i politykę prewencywną. Polityka reaktywna polega na usuwaniu lub minimalizowaniu emisji zanieczyszczeń i odpadów. Próbuje się tym samym rozwiązać już istniejące problemy ekologiczne oraz zmniejszyć ich skalę. Polityka prewencywna polega na unikaniu emisji zanieczyszczeń i odpadów. Zwalcza się więc problemy ekologiczne w ten sposób, że się ich nie tworzy.

Przy doborze sposobu prowadzenia polityki ochrony środowiska wykorzystuje się trzy kryteria oceny:

- skuteczność: polityka powinna rozwiązywać problemy, z powodu których została podjęta,
- efektywność: efekty polityki powinny być na tyle znaczące, żeby zrównoważyły one jej koszty; a więc polityka powinna być możliwie tania przy wysokiej skuteczności,
- sprawiedliwość: polityka powinna być akceptowana przez społeczeństwo i uznawana przez nie za słuszną; oznacza to, że koszty i korzyści z polityki powinny być sprawiedliwie podzielone⁵.

Cele polityki ochrony środowiska ze względu na różnorodność środowisk planety oraz rodzajów zagrożeń ekologicznych są bardzo różne. Jednak można wymienić kilka takich celów, które mają uniwersalny charakter. W każdej polityce ekologicznej prowadzi się następujące działania:

- ochrona różnorodności biologicznej,
- gospodarowanie zasobami przyrody zmierzające do zachowania możliwie nieograniczonej czasowo trwałości,
- ochrona zdrowia i życia człowieka,
- dążenie do wzrostu jakości życia dzięki zachowaniu lub poprawie walorów środowiskowych, z których ludzie korzystają.

Polityka ochrony środowiska jest prowadzona według określonych zasad, czyli reguł, które obowiązują w jej kształtowaniu i realizacji. Potencjalnych zasad jest wiele. Najważniejsze przedstawia tabela 1

⁴ *Zarządzanie środowiskiem*, red. B. Poskrobko, PWE, Warszawa 2007, s. 82-83, B. Dobrzańska, *Polityka ochrony środowiska*, [w]: *Obszary integracji Unii Europejskiej*, red. E. Sulima, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.

⁵ H. Folmer, L. Gabel, H. Opschoor, *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, Zysk i s-ka, Poznań 1996.

Tabela 1. Zasady polityki ochrony środowiska

Zasada	Opis
zrównoważonego rozwoju	przyjęta koncepcja ochrony środowiska
integrowania	koordynacja polityki ochrony środowiska z innymi politykami państwa
prewencji	zapobieganie szkodom zamiast ich naprawiania
zanieczyszczający płaci	nałożenie na sprawcę szkody odpowiedzialności za skutki zagrożenia środowiska
subsydiarności	cele środowiskowe powinny być realizowane na poziomie lokalnym, a na wyższym tylko wtedy, gdy zadanie zostanie lepiej wykonane
najlepszej dostępnej techniki	stosowanie najlepszej dostępnej technologii ochrony środowiska, o ile nie jest to technika eksperymentalna
ostrożności	należy planować presję na środowisko na poziomie niższym, niż dopuszczalny ze względu na istnienie ryzyka ekologicznego oraz ryzyka awarii
poszkodowany płaci	finansowanie wybranych celów ochrony środowiska ze środków publicznych
użytkownik płaci	komercjalizacja użytkowania niektórych urządzeń ochrony środowiska, np. opłaty za ścieki lub za wywóz śmieci

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zarządzanie środowiskiem..op.cit., Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych, red. B. Fiedor, C.H.Beck, Warszawa 2004.

Prowadzenie polityki ochrony środowiska przez państwo wymaga więc dokładnego określenia tego, jaka powinna być proporcja między polityką reaktywną i prewencywną, jakie dobrać kryteria jej oceny, jakie cele ma spełniać i według jakich zasad ją realizować. Dotyczy to również podstaw aksjologicznych.

Podział aksjologii polityki ochrony środowiska

W praktyce politycznej konkretne podstawy aksjologiczne są reprezentowane przez różnorodne ugrupowania uczestniczące aktywnie w życiu politycznym. Dlatego w artykule omawiane są te aksjologie, które są podstawą realnie istniejących filozofii politycznych- rzeczywiście prowadzona polityka jest efektem konkurencji i współpracy ugrupowań politycznych.

Najprostszy podział aksjologii polityki ochrony środowiska to podział na aksjologie antropocentryczne i nieantropocentryczne. Aksjologie antropocentryczne są skupione na człowieku i jego potrzebach: to one są punktem odniesienia w zamierzeniach i działaniach politycznych. Nieantropocentryczne aksjologie opierają się na założeniu, że środowisko przyrodnicze i jego elementy są wartością samą w sobie. Samo istnienie środowiska przyrodniczego jest wystarczającą przyczyną do tego, żeby to środowisko chronić.

Zwolennicy podejścia antropocentrycznego uważają, że zasady etyki ekologicznej można stworzyć w oparciu o tradycyjną etykę humanistyczną. Zainteresowanie środowiskiem przyrodniczym jako przedmiotem rozważań etycznych bierze się stąd, że stan środowiska oddziałuje na człowieka, jego potrzeby i interesy, a tym samym na możliwość spełnienia obowiązków moralnych wobec innych ludzi.

Degradacja środowiska przyrodniczego może bezpośrednio zagrażać zdrowiu i życiu człowieka. Uniemożliwia lub znacząco ogranicza realizację potrzeb i wartości kulturowych, społecznych i ekonomicznych. Zagraża trwałości gospodarowania. Dlatego ochrona środowiska jest powinnością wobec ludzi żyjących współcześnie. Jednak również przyszłym pokoleniom ludzi przysługuje uprawnienie do korzystania z zasobów i walorów środowiska oraz zaspokajania za jego pośrednictwem ich potrzeb i dążeń. Zasada szacunku dla środowiska rozciąga się w nieograniczonej perspektywie czasowej, co oznacza, że jego ochrona jest obowiązkiem moralnym wobec przyszłych pokoleń⁶. Symbolicznie określa to słynne powiedzenie Indian Ameryki Północnej stwierdzające, że człowiek nie odziedziczył Ziemi po swoich przodkach, ale wypożyczył ją od swoich wnuków.

Taka etyka jest konsekwentnie antropocentryczna. Środowisko przyrodnicze jest w tej sytuacji tylko instrumentem, za pomocą którego wyrażony zostaje pozytywny lub negatywny stosunek do bliźniego. *Odpowiedzialność za przyrodę jest elementem zakresu odpowiedzialności, którą ponosimy za nas samych i za przyszłe generacje (...). Nie chodzi o to, czy mamy prawo uprawiać ziemię, wydobywać rudę, spiętrzać wody rzek itp., ale o to, czy formy, w których realizujemy tę działalność można usprawiedliwić jako strategie długofalowe i o globalnym zasięgu*⁷ ze względu na ich znaczenie dla spełniania międzyludzkich powinności moralnych. Takie ujęcie etyki pozwala uznać pewne zachowania wobec środowiska takie, jak zadawanie cierpień zwierzętom, trzebież gatunków, dewastowanie krajobrazu same w sobie za niemoralne jako sprzeczne z zasadą humanitaryzmu.

Etyka nieantropocentryczna zakłada istnienie obowiązków etycznych opartych na idei szacunku wobec wszystkich istot żywych ze względu na konieczność respektowania ich prawa do życia, a niektóre jej koncepcje nawet, że istnieje globalny ład etyczny, a człowiek swoim zachowaniem zawsze decyduje się postępować na rzecz lub wbrew temu porządkowi. Dlatego każde działanie wobec środowiska przyrodniczego ma w etyce holistycznej aspekt moralny.

W ramach etyki nieantropocentrycznej wyróżnia się dwa podejścia do konstruowania zasad etycznych. Pierwsze z nich opiera się na idei tak zwanej równości biotycznej, drugie natomiast można określić jako etykę pośrednią.

Równość biotyczna przyjmuje całkowite równouprawnienie moralne istot. Zaproponowali tę ideę zwolennicy ekologii głębokiej. Głosi ona, że: *wszystkim składnikom biosfery przyznaje się takie samo prawo do życia, rozwoju oraz*

⁶ D. Birnbacher, *Odpowiedzialność za przyszłe pokolenia*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999. D. Liszewski, *Etyczne podstawy rozwoju zrównoważonego*, „Problemy Ekorozwoju” nr 2.

⁷ L. Schafer *Przyroda*, [w:] E. Martens, H. Schnadelbach *Filozofia. Podstawowe pytania*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995, s. 543.

*osiągania własnych form rozwoju i samorealizacji (...). termin życie odnosi się również do tego, co biologowie nazywają przyrodą nieożywioną, a więc do rzek, krajobrazów i ekosystemów*⁸. Równość biotyczna obejmuje swoją treścią zachowanie wobec wszystkich elementów środowiska przyrodniczego. Jej respektowanie oznacza zaś przede wszystkim konieczność ograniczenia dążeń i aspiracji wykraczających poza realizowanie żywotnych potrzeb człowieka. Jest tak, dlatego że zachowania te należy uznać za niemoralne jako uzurpowanie sobie większych praw do rozwoju i samorealizacji, niż mają pozostałe istoty.

Zasadniczym dylematem równości biotycznej jest konflikt między interesami ludzi i interesami środowiska przyrodniczego. Zwykle podkreśla się, że istotą równości biotycznej jest rozszerzenie sfery, z którą należy się utożsamiać i o którą należy się troszczyć; w żadnym razie nie należy zwracać się przeciw człowiekowi. Prawo do życia jest jedno i to samo, ale potrzeby życiowe naszych najbliższych oraz odpowiedzialność za nich są na pierwszym miejscu. Dlatego czasem niszczenie środowiska przyrodniczego jest konieczne. Jednakże sposób działania ludzi musi być taki, aby w minimalnym stopniu naruszyć uprawnienia moralne innych istot. Jeśli jest jakikolwiek sposób uniknięcia degradacji środowiska przy zaspokajaniu potrzeb człowieka, należy to uczynić. Jest to imperatyw etyczny, który należy spełnić niezależnie od tego, że rozwiązanie niszczące dany element środowiska przyrodniczego może się wydać racjonalny z ekonomicznego, czy nawet społecznego punktu widzenia.

Istnieje też nurt radykalny równości biotycznej, którego zwolennikiem jest między innymi William Aiken. Przyjmuje on, że dla ratowania biosfery z niektórych sytuacjach należy nawet zwrócić się przeciw ludziom, ponieważ zagrażają oni planecie⁹. Nurt ten niesłusznie jest kojarzony z całokształtem idei równości biotycznej i ekologii głębokiej, ponieważ twórcy tej filozofii dystansują się od najbardziej radykalnych twierdzeń skierowanych jednoznacznie przeciw ludziom.

Nurt etyki pośredniej to koncepcja, w ramach której próbuje się łączyć zasadę etycznej ochrony wszelkiego życia lub całości środowiska z uznaniem istnienia wyjątkowego miejsca człowieka w świecie, a tym samym jego szczególnych uprawnień etycznych. Poszukuje się w tym celu obiektywnego kryterium, zgodnie z którym rozwiązywane byłyby sytuacje konfliktowe w relacjach „człowiek-środowisko”.

Henryk Skolimowski proponuje, żeby za kryterium postępowania człowieka wobec biosfery uznać ewolucję i wynikający z niej imperatyw ekologiczny:

- *postępuj tak, aby ochronić i spotęgować rozwój ewolucji i całe jej bogactwo,*
- *postępuj tak, aby chronić i spotęgować życie, co jest niezbędnym warunkiem postępu ewolucji,*
- *postępuj tak, aby zachować i umacniać ekosystemy, które są podstawą kontynuacji życia i świadomości,*

⁸ B. Devall, G. Sessions, *Ekologia głęboka*, Wyd. Pusty Obłok warszawa 1996, s. 98-100.

⁹ W. Aiken, T. Regan, *Earthbound: New Introductory Essays in Environmental Ethics*, Random House, New York 1984.

- *postępuj tak, aby chronić i spotęgować zdolności, które są najwyższymi formami ewolucyjnego wszechświata: świadomość, zdolność tworzenia, współczucie,*
- *postępuj tak, aby uchronić i spotęgować życie ludzkie¹⁰.*

W ten sposób pogodzony zostaje obowiązek szacunku dla całości świata przyrody ze szczególnym traktowaniem człowieka. To, co bardziej doskonałe i w swojej budowie bardziej złożone zasługuje na bardziej intensywną ochronę. Imperatyw ekologiczny umieszcza ludzi ponad resztą przyrody, ale zarazem podporządkowuje go celom ewolucji i nakazuje mu przejąć odpowiedzialność za istnienie jej tworów.

Paul Taylor w etyce szacunku dla przyrody przyjmuje, że każda etyka biocentryczna w istocie jest też antropocentryczna, ponieważ jest naturalne, że ludzie zawsze mają na względzie przede wszystkim swoje własne interesy. Problem pogodzenia obu poglądów jest dylematem praktycznym, który można rozwiązać w oparciu o cztery reguły etyczne. Są to:

- reguła niewyrządzania szkód: należy chronić organizmy, gatunki i środowiska, a zabronione jest krzywdzenie istot, które nie zagrażają ludziom,
- reguła nieingerencji: należy ograniczać ingerencje w środowisko,
- reguła wierności: zakaz wprowadzania zwierząt w błąd (na przykład poprzez wykładania przynęty w celu upolowania zwierzęcia, złowienia ryby itp. o ile nie jest to konieczne dla ratowania równowagi w przyrodzie),
- reguła przywracania sprawiedliwości: należy odtwarzać naturalny lub zbliżony do naturalnego stan środowiska.

Z tych reguł wynikają zasady, które należy stosować w razie pojawienia się konfliktu między dobrem człowieka i dobrem przyrody:

- zasada samoobrony: należy niszczyć istoty zagrażające naszemu życiu lub zdrowiu,
- zasada proporcjonalności: należy realizować przede wszystkim żywotne potrzeby człowieka, a pozostałe wtedy, gdy nie zagraża to żywotnym potrzebom innych istot,
- zasada minimalizacji zła: należy ograniczać do minimum szkody wyrządzone istotom pozaludzkim,
- zasada sprawiedliwości: należy naprawiać szkody w środowisku zawsze, kiedy jest to możliwe,
- zasada zadość uczynienia: należy przywracać taki stan środowiska, by mogły je zasiedlić istoty pozaludzkie¹¹.

Aksjologie polityki ochrony środowiska w koncepcjach filozofii politycznej

Współczesne życie polityczne jest zdominowane przez trzy poglądy polityczne i prowadzone polityki ochrony środowiska na ogół odzwierciedlają idee aktorów

¹⁰ H. Skolimowski, *Nadzieja matka mądrych*, wyd. Sangha, Warszawa 1989, s. 23.

¹¹ P. Taylor, *Respect for Nature*, Amazon Online Reader, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.amazon.com/gp/reader/069102250X/ref=sib_dp_pt/002-2279204-7471245#reader-link], data wejścia: 24.10.2007

politycznych reprezentujących te poglądy. Są to: liberalizm, socjaldemokratyzm oraz konserwatyzm. Wszystkie opierają się na antropocentrycznej aksjologii.

Partie liberalne głoszą wartość indywidualnej wolności jednostki i jej odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Uznają, że w sytuacji wielości światopoglądów i stylów życia wolnych ludzi jedynym uniwersalnym obiektywnym kryterium racjonalności działania jest nią własność prywatna oraz wynikające z niej kategorie ekonomiczne pozwalające na transakcje między właścicielami i stosujące proste kryterium rangi poszczególnych dóbr i usług, którym jest pieniądz. Dlatego liberalna koncepcja polityki ochrony środowiska jest bardzo prosta. Przyjmuje się w niej, że degradacja środowiska przyrodniczego wiąże się z brakiem własności prywatnej jego zasobów i tym samym brakiem transakcji rynkowych. Środowisko staje się w ten sposób dobrem wspólnym, nieposiadającym wartości pieniężnej, co powoduje, że jest powszechnie eksploatowane. Dlatego wobec wszystkich walorów i zasobów środowiska należałoby dokonać precyzyjnego określenia praw własności. W ten sposób płacono by za korzystanie z dóbr i usług środowiska, co spowodowałoby, że korzystano by z nich w sposób racjonalny. Właścicielem tych dóbr mogłyby być podmioty prywatne, które w sposób racjonalny dysponowałyby tym majątkiem, ale także państwo. Liberalowie uważają, że należy dokonać możliwie najbardziej precyzyjnej wyceny tych zasobów i walorów środowiska, których właścicielem jest państwo oraz odzwierciedlić ich wartość w systemie opłat i podatków ekologicznych. Spowoduje to racjonalizację korzystania ze środowiska, ponieważ zapewne wzrosną ceny dóbr i usług konsumpcyjnych, co zmusi producentów i konsumentów do poszukiwania mniej środowiskochłonnych form produkcji i konsumpcji.

Poglądy liberalne wpłynęły na kształt prowadzonych polityk ochrony środowiska w ten sposób, że podjęto na szeroką skalę próby zastosowania systemu opłat i podatków ekologicznych. Tym niemniej koncepcja liberalna tej polityki jest krytykowana. Konsekwentne urynkowanie środowiska okazuje się mało realne, ponieważ wartość darmowych dóbr i usług środowiska jest olbrzymia i spowodowałoby to gwałtowny wzrost cen. Niewątpliwie spowodowałoby to spadek zainteresowania ochroną środowiska, a krajach ubogich zapewne nawet wrogi stosunek do działań w tej sferze. Poza tym często zdarza się, że prywatni właściciele dóbr środowiskowych eksploatują je nad miarę po to, aby osiągnąć dobrane korzyści. Tym niemniej bez wątpienia partie liberalnie słusznie wskazują na często występujący związek racjonalności transakcji rynkowych ze skuteczną ochroną środowiska.

Partie socjaldemokratyczne przyjmują, że polityka państwa powinna realizować cele społeczne, spośród których najważniejsze jest bezpieczeństwo socjalne. Wynika to z faktu, że każdy człowiek jest zagrożony niedostatkiem, gdyż udziałem wszystkich jest choroba, nieszczęścia osobiste, starość. Uważają one, że państwo powinno ingerować w gospodarkę, ponieważ przedsiębiorcy kierują się własnym egoistycznym interesem, który rzadko jest spójny z celami społecznymi. Degradacja środowiska jest zwykle spowodowana przez dwa źródła. Pierwszym z nich jest uprzywilejowana pozycja społeczeństw bogatych i wielkich przedsię-

biorstw. Mają one możliwości przerzucenia kosztów degradacji środowiska na innych przenosząc uciążliwe przemysły do krajów uboższych. Wielkie korporacje mogą też wprowadzać w błąd opinię publiczną, ponieważ są zdolne do ukrywania niewygodnych dla siebie faktów związanych z degradacją środowiska. Dlatego państwo powinno stać na straży środowiska i głównie ono jest odpowiedzialne za jego stan. Drugim źródłem zagrożeń ekologicznych jest niedostatek społeczeństw. Współcześnie problem ubóstwa jest wyjątkowo głęboki, ponieważ istnieją szczególnie wielkie kontrasty w poziomie życia, a coraz doskonalsza informacja o tym, jak żyje się w bogatych krajach wzmaga poczucie niedostatku¹². Tymczasem brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb powoduje, że ludzie ubodzy nie interesują się zagadnieniami ekologicznymi. Dlatego koniecznym warunkiem realizacji polityki ochrony środowiska jest walka z ubóstwem.

Można uznać, że współczesna polityka ochrony środowiska jest zdominowana przez podejście socjaldemokratyczne. Zwłaszcza w koncepcji rozwoju zrównoważonego dostrzegalne jest postulowane przez socjaldemokratów zintegrowane postrzeganie problemów społecznych i ekologicznych¹³. Ograniczeniem tego podejścia jest dostrzegalna czasem nadmierna ostrożność w traktowaniu mechanizmów rynkowych jako środka ochrony środowiska, co powoduje niepotrzebny wzrost kosztów tej ochrony. Krytyczny stosunek do niej mają na ogół przedsiębiorcy i ortodoksyjni specjaliści od polityki gospodarczej państwa, ponieważ realizacja celów polityki socjaldemokratycznej zwykle powoduje wzrost kosztów działalności przedsiębiorstw oraz spowolnienie wzrostu gospodarczego.

Partie konserwatywne głoszą poglądy zachowawcze. Dążą do kultywowania tradycyjnych systemów wartości i autorytetów, w tym autorytetu religii. Głoszą ideę silnego państwa działającego na rzecz dobra wspólnego, które jest ważniejsze, niż dobro indywidualnych jednostek, które w ich opinii są etycznie niedoskonałe, skłonne do zła i egoizmu, dlatego powinny podporządkować się autorytetom. Degradację środowiska konserwatyści postrzegają jako dowód, że człowiek współczesny odszedł od tradycyjnych wartości wybierając egoizm, relatywizm moralny i dążenie do materialnego sukcesu związanego z gromadzeniem dóbr. Warunkiem zdrowego czystego środowiska jest więc uzdrowienie systemu wartości polegające na powrocie do tradycji, przede wszystkim do autorytetu religii, w której zasady naturalnie wpisany jest szacunek dla świata przyrody¹⁴. Konserwatyści uważają też, że ochrona środowiska nie może być traktowana jako cel sam w sobie. Powinna służyć człowiekowi i jego potrzebom. W żadnym wypadku nie należy ograniczać potrzeb ludzi uzasadniając to względami ochrony środowiska nawet, jeśli wiąże się to z utratą określonych walorów, zasobów lub gatunków roślin i zwierząt. Konserwatyści za oczywiste uważają to, że człowiek

¹² R. Lister, *Bieda, Sic!*, Warszawa 2007 s. 89-93.

¹³ Por. np. *Podstawy ekonomii środowiska...* op. cit, s 225-247, *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz 2005.

¹⁴ Por. np. J. Gocko *Wymiar ekonomiczno- społeczny kwestii ekologicznej* [w]: *Ekologia przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny., J. Gocko KUL, Lublin 2002, s. 169-186.

jest ponad przyrodą i należy o tym zawsze pamiętać. Często krytykują nagłaśnianie problemów ekologicznych w mediach oraz edukację ekologiczną postrzegając je jako przejaw ekscentrycznej mody i promocję antywartości na czele z aborcją eutanazją i zrównywaniu praw zwierząt z prawami człowieka.

Siłą myśli konserwatywnej jest wskazanie na fakt, że polityka ochrony środowiska powinna łączyć się z kształtowaniem świadomości ekologicznej w sferze światopoglądowej. Jej słabością jest przywiązanie do tradycji zawierającej wiele wartości, które przyczyniły się do degradacji środowiska i faktyczne przyzwolenie na degradację, jeśli odpowiada to ambicjom i dążeniom ludzi.

Warto również wspomnieć o specyficznych dla polskiego życia politycznego partiach chłopskich. Ich programy zawierają pewne treści sprzyjające celom polityki ochrony środowiska. Partie te na ogół bronią interesów relatywnie niewielkich gospodarstw rolnych, które są mało uprzemysłowione, a więc są mniej uciążliwe dla środowiska, niż wielkie przemysłowe gospodarstwa. Bronią lokalnego rynku przed ekspansją zagranicznych koncernów oferujących przemysłową hodowlę oraz stechnicyzowane i schematyzowane formy upraw. Upominając się o ochronę rynku rolnego ograniczają koszty transportu żywności, gdyż przyczyniają się do zmniejszenia skali jej importu.

Aksjologie polityki ekologicznej w koncepcjach ruchów i partii ekologicznych

Ruchy i partie ekologiczne to organizacje społeczne i polityczne mające w swoich programach cele i postulaty związane z przeciwdziałaniem zagrożeniom ekologicznym, racjonalnym korzystaniem z zasobów środowiska oraz ochroną przyrody, by zapewnić wysoką jakość życia ludzi i stabilność funkcjonowania środowiska. Wyrażają one przekonanie, że człowiek i społeczeństwo są składową szerszej rozumianego globalnego ekosystemu i ich pomyślność ściśle wiąże się z pomyślnością całości, którą jest biosfera. Dlatego należy traktować wymogi ochrony środowiska jako priorytet we wszelkich procesach decyzyjnych i programach rozwoju społeczno- gospodarczego.

Ruchy ekologiczne traktowane jako organizacje zajmujące się relacją między człowiekiem i środowiskiem mają ponad stuletnią tradycję. W ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku powstało wiele organizacji społecznych, które zajmowały się ochroną przyrody. Bardziej znane to Niemieckie Towarzystwo Ochrony Świata Ptaków, Królewskie Stowarzyszenie Ochrony Ptaków w Anglii, Włoska Liga Ochrony Pomników Przyrody, Francuskie Stowarzyszenie Ochrony Krajobrazu, Rosyjskie Stowarzyszenie Ochrony Przyrody. Powstałe w 1873 roku Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie było pierwszym ruchem ekologicznym w Polsce.

Do I wojny światowej ruchy ekologiczne miały zasięg lokalny, zajmowały się ochroną przyrody, a uczestniczyli w nich intelektualisci oraz miłośnicy turystyki. W dwudziestoleciu międzywojennym zakres działań tych ruchów uległ rozszerzeniu. Skupiono uwagę na ochronie najcenniejszych obiektów przyrodniczych oraz podjęto działania z zakresu oświaty przyrodniczej. W 1928 roku w Polsce po-

zego Ciała). Prawie 100% respondentów w różnym wieku wymienia przynajmniej pięć zwyczajów kultywowanych w ich domach podczas dorocznych świąt. Jeżeli chodzi o żywność, to podstawowe artykuły, np. chleb, mąka, masło, mięso, a nawet warzywa i jaja kupuje się w sklepach. Obecnie w każdej wsi podwyszkowskiej znajduje się przynajmniej jeden sklep spożywczo-przemysłowy, zaopatrzone we wszystkie niezbędne artykuły.

ZAKOŃCZENIE

Między tradycyjnym a nowoczesnym modelem kultury wsi podwyszkowskiej

Przedstawione w pracy wyniki badań i refleksje nad współczesnymi przemianami kultury we wsi podwyszkowskiej nasuwają bardzo ważny wniosek, że tradycyjna kultura ludowa Mazowska uległa ogromnym zmianom, przekształceniom. Zmieniła swoją specyfikę, straciła część owej oryginalności, która decydowała o silnej pozycji tego regionu pośród innych regionów kraju i wyznaczała granice lokalne. Nie można już odtworzyć czy przywrócić w całości tradycyjnej kultury ludowej, która odchodzi wraz z niewykształconymi członkami rodzin chłopskich. To jednak nie znaczy, iż kultura wsi podwyszkowskiej całkowicie utożsamiała się z kulturą ogólnonarodową. W tej części kraju daje się jeszcze zauważyć obecność elementów autentycznej chłopskości. Mimo to kultura ludowa wymaga w tym rejonie niezwykle starannej i umiejętnej pielęgnacji.

Obserwuje się wśród młodego pokolenia zainteresowanie oraz potrzebę docierania do swoich korzeni, rodowodów, tradycji przodków. Trzeba wykorzystać ten zapał i budzić wśród średniej i młodej generacji patriotyzm lokalny, rozumiany jako współodpowiedzialność za losy i historię własnego środowiska. To zadanie dla starszego pokolenia chłopów, którzy winni całą swoją wiedzę, będącą tradycyjnym dziedzictwem lub rezultatem własnych doświadczeń, przekazywać swoim dzieciom i wnukom. We wsi podwyszkowskiej dziedzictwo kulturowe jest wprawdzie przekazywane z pokolenia na pokolenie, ale w sposób mało przekonujący i zbyt ogólnikowo. Dlatego młodzież mająca do wyboru przestarzałe tradycje przodków i nowe formy realizowania się, wybiera to drugie wyjście, odchodząc w ten sposób od swoich korzeni w kierunku „wielkiego świata.”

Badania świadomości mieszkańców wsi mazowieckiej wykazały, że zdają sobie oni sprawę, iż współcześnie pojawiły się nowe potrzeby, a jedną z nich jest konieczność mierzenia się z wyzwaniami codziennego życia. Tradycja przestaje już mieć znaczenie, ale rozumienie świata małych lokalnych wspólnot oparte na ziemi, pracy i rodzinie, będzie nadal odgrywać w życiu istotną rolę. Kultura ludowa może stać się dzięki temu czynnikiem łączącym „nowe” ze „starym.”

Prawdą jest, że na terenie wsi podwyszkowskiej obserwuje się powolny odwrót od wiejskości. Sprzyja temu między innymi stały i intensywny kontakt z miastem Wyszkowem poprzez młodzież kształcąca się w tamtejszych szkołach średnich oraz rolników pracujących dodatkowo w przemyśle. Kultura miejska postrzegana jest obecnie jako coś niezwykle barwnego, pożądanego, a przy tym godnego naśladowania. Ale prawdą jest również, że młodzi mieszkańcy wsi doceniają walory swojego środowiska: ciszę, spokój, przyrodę itp., co zapewne zobowiązuje ich do tej szczególnej troski o swoje „małe ojczyzny.”

Czy więc kultura ludowa w tym regionie zaginie bez śladu? Wydaje się to nieprawdopodobnym. Raczej bardziej prawdopodobne jest powstanie na jej podstawie zmodernizowanej, innej formy o mieszanych wartościach, ale przy dużym udziale miejscowej kultury, w której istniejące, żywe obyczaje i obrzędy świadczyć będą o rytmiczności i normalności życia człowieka. Wpierw musi jednak odejść w przeszłość stereotyp ciemnego, chytrego chłopca z poczuciem niższości. Natomiast pomoc należy przede wszystkim przetrwać pięknym wytworom kultury ludowej, utrzymać cenne wartości ziemi, pracy, rodziny i sąsiedztwa, a także tożsamości i niezależności. Jednocześnie wyzwolić postawy kreatywnej gotowości do zmian i samokształcenia.

Z punktu widzenia profesora Jana Szczepańskiego ostatnią, być może, szansą na przetrwanie kultury ludowej, a tym samym zróżnicowanie kulturowe wsi podwyszkowskiej, jest regionalizm i jego wszelkie przejawy. Pisze o tym w książce pt. „Chłopi i kultura chłopska w społeczeństwie polskim”: „Doniosłość sztuki ludowej polega na tym, że była ona składnikiem więzi społecznej, regionalnej i lokalnej, była czynnikiem spajającym społeczności wioskowe (...) włączała młode pokolenie w ciągłość kulturową wsi.”¹

Nieuchronny zmierzch tradycyjnej kultury wsi podwyszkowskiej to nie katastrofa, lecz coś normalnego, co ma ścisły związek z rozwojem cywilizacji z modernizacją społeczną i obyczajową wsi, coś nie całkiem bezpłodnego. Chodzi jedynie o to, by wieś zapatrzona w miasto nie zatraciła własnej tożsamości, nie wstydziała się swej odrębności, „nie traciła własnej duszy.”

Tabela 2 Rodzaje ruchów ekologicznych i ich aksjologie

Ruchy	Opis	Przykład ruchu działającego w Polsce	Podejście aksjologiczne
reformistyczne	działają w ramach istniejącego systemu społecznego i politycznego, próbują modyfikować stosunek społeczeństwa do ochrony środowiska i ochrony przyrody	PKE, LOP	Antropocentryczne
radykalne	głoszą diametralną zmianę funkcjonowania cywilizacji, propagują bioregionalizm i etykę opartą na czci dla wszelkiego życia	Pracownia Na Rzecz Wszystkich Istot	Nieantropocentryczne
moralnej większości	starają się wzmacniać rangę ochrony środowiska w polityce państwa i życiu społeczeństwa, uczestniczą w życiu politycznym	Partia Zieloni 2004	Antropocentryczne
dobrej woli (ekosperckie, ekoproducentkie, ekokonsumenckie)	wykorzystują możliwość ochrony przyrody i środowiska przez działania polegające na wykupywaniu obszarów cennych przyrodniczo, wspieraniu badań naukowych, prowadzenia proekologicznej działalności gospodarczej oraz zmianie modelu konsumpcji	Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, „Agrogroup”, Polska Zielona Sieć, „Ekoland”, Polskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i zasobów Naturalnych	Antropocentryczne
wyzwolenia zwierząt	zajmują się prawami zwierząt, promocją wegetarianizmu, bojkotem przemysłów związanych z krzywdzeniem zwierząt	Front Wyzwolenia Zwierząt	Nieantropocentryczne
New Age	kładą nacisk na przemianę duchową współczesnego człowieka	Akademia Życia, Towarzystwo Przyjaciół Filozofii Ekologicznej	Nieantropocentryczne
religijne	łączą ochronę środowiska z głoszeniem treści religijnych	Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu	Na ogół antropocentryczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie B. Devall, G. Sessions, *Ekologia głęboka, Pusty Oblók*, Warszawa 1995, s. 16- 32.

Zakończenie

W obecnej sytuacji społeczno- politycznej dominują antropocentryczne koncepcje polityki ochrony środowiska, w dodatku przesądzająca jest filozofia polityczna reprezentowana przez podmioty aktualnie rządzące. Taka sytuacja wydaje się naturalna: każda partia polityczna stara się realizować swój program polityczny, którego częścią jest określony stosunek do kwestii ekologicznych. Wydaje się jednak, że także radykalne nieantropocentryczne koncepcje tej polityki mają znaczenie dla podejmowanych decyzji politycznych. Zwłaszcza aktywność radykalnych ruchów ekologicznych (przede wszystkim medialność ich działań) wpływa na realne procesy decyzyjne. Zróżnicowanie aksjologicznych podstaw polityki ochrony środowiska okazuje się generalnie pozytywne. Przyczynia się ono do dostrzegania i podejmowania kolejnych problemów zwykle dotąd niedostrzeganych przez ludzkość nadal zdeterminowaną podejściem polegającym na *czynieniu sobie Ziemi poddaną* i obojętnym wobec negatywnych zmian w środowisku. Polityczna dyskusja między koncepcjami polityki ochrony środowiska okazuje się więc pozytywna: prowadzi do doskonalenia tej polityki.

BIBLIOGRAFIA

- Aiken W., Regan T. 1984. *Earthbound: New Introductory Essays in Environmental Ethics*, Random House, New York,
- Birnbacher D. 1999. *Odpowiedzialność za przyszłe pokolenia*, Oficyna Naukowa, Warszawa,
- Devall B., Sessions G. 1996. *Ekologia głęboka*, Wyd. Pusty Obłok, Warszawa,
- Dobrzyńska B. 2006, *Polityka ochrony środowiska*, [w] *Obszary integracji Unii Europejskiej*, red. E. Sulima, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok,
- Folder H., Gabel L., Opschoor H. 1996, *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, Zysk i s-ka, Poznań,
- Fraczak P. Matejczyk D. (red) 2001. *Ruch ekologiczny w Polsce. Mapa uczestnictwa obywatelskiego w ochronie Środowiska* Instytut Wydawniczy PAN, Warszawa
- Gliński P. 1996. *Polscy Zieloni*. Instytut Wydawniczy PAN, Warszawa,
- Lisicka H. 2003, *Programy ochrony środowiska jako narzędzie polityki ochrony środowiska* [w]: *Koncepcje nastroje ochrony životního prostredí z pohledu práva*, materiały konferencyjne, Uniwersity Kralovy, Praha 2003.
- Lister R. 2007. *Bieda, Sic!*, Warszawa.
- Liszewski D. *Etyczne podstawy rozwoju zrównoważonego*, „Problemy Ekorozwoju” nr 2.
- Marszałek A. 2007, *Podstawy nauki o polityce, państwie i prawie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa,
- Nagórny J., Gocko J. (red) 2002. *Ekologia przesłanie moralne Kościoła*, KUL, Lublin,
- Papuziński A. (red) 2005. *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*. Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz,
- Poskrobko B. (red), 2007, *Zarządzanie środowiskiem*. PWE, Warszawa,

- Schafer L. 1995. *Przyroda*, [w]: E.Martens, H.Schnadelbach *Filozofia. Podstawowe pytania*, Wiedza Powszechna, Warszawa,
- Skolimowski H. 1989. *Nadzieja matka mądrych*, wyd. Sangha, Warszawa,
- Taylor P. *Respect for Nature*, Amazon Online Reader, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.amazon.com/gp/reader/069102250X/ref=sib_dp_pt/002-2279204-7471245#reader-link], data wejścia: 24.10.2007
- Zacher L. W. 2006, *Gry o przyszłe światy*, Warszawa,

STRESZCZENIE

Przyjęcie określonej koncepcji polityki ochrony środowiska wiąże się z pewnym wyborem światopoglądowym. Chodzi o to, na czym nam zależy w ochronie środowiska, dlaczego i dla ochrony jakich wartości takie działania powinny być podejmowane. W niniejszym artykule przedstawiono istotę relacji między aksjologią (teoria i praktyka wartości) a polityką ochrony środowiska zwracając uwagę głównie na bogactwo koncepcji, idei i różnorodności działań w tej sferze.

SŁOWA KLUCZOWE: ochrona środowiska, aksjologia, polityka ochrony środowiska

SUMMARY

The adoption of a specific concept of environmental policy involves a choice of life philosophy. It is about what we are intent on within environmental protection, why and for protection of which values certain actions should be taken. The article presents the essence of the relationship between axiology (theory and practice of values) and environmental protection policy mainly emphasising the wealth of concepts, ideas and diversity of activities in this sphere.

KEY WORDS: environmental protection, axiology, environmental protection policy